

ОСОБЛИВОСТІ ЦІННІСНО-СМИСЛОВОЇ СФЕРИ У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ДИТИНСТВА

Вікторія ОЛЕКСЮК

Copyright © 2011

Постановка суспільної проблеми. Особистісне становлення як процес виникнення у рамках розвитку нових якостей і рис соціального індивіда, появи здатності бути носієм свідомості й суб'єктом моральної поведінки є предметом уваги багатьох сучасних психологів. У вітчизняній психології категорія “особистість” має *ціннісно-смисловий вимір*, тому виявлення, реалізація і подальше збагачення потенційних можливостей особистості, котра розвивається, сутнісно залежить від багатства її зв'язків із соціальним і природним світами, від насичення змісту свідомості соціальними настановленнями та цінностями. З огляду на це, особливе місце у віковій психології займає проблема розвитку ціннісної сфери особистості на всіх етапах онтогенезу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій з даної проблеми. Розробляючи теоретичні основи проблеми *цінностей*, С.Л. Рубінштейн диференціював їх так: а) цінність як значущість об'єктів і явищ світу, що набули життєвого смислу для особистості, б) цінність як смислова структура її внутрішнього світу, що організована у вигляді ідей, прагнень, ідеалів [10]. У процесі життєдіяльності соціальні вартості інтеріоризуються, перетворюються в особистісні тоді, коли глибоко усвідомлюються і внутрішньо приймаються особою.

Показником того, що особистість володіє цінностями як власними якостями, на думку І. Беха, є система цінностей, яка виконує у її житті регуляторну роль, чинить мотиваційний тиск на поведінку, зреалізовується у процесі безпосередньої вчинкової активності. Таким чином у процесі розвитку особистості цінність із змісту свідомості перетворюється у зміст життя [1]. Суспільні цінності та норми набувають форми *ціннісних орієнтацій* особистості, визначають її загальну оцінку світу і себе в ньому, характеризують вибір основних

ліній самореалізації особистості як визначальних напрямків її життєвого шляху. Свідомо прийняті ціннісні орієнтації стають смисложиттєвими, постійно спрямовуючи повсякдення особистості [див. 14].

Динаміка цінностей зумовлена примноженням зв'язків особистості зі світом і відображає зміни *сенсу* її життя. Фахівці справедливо зауважують, що намагання віднайти і реалізувати його – це фундаментальна потреба особистості, прагнення до самоздійснення, тому її виникнення є показником особистісного зростання, вибору нового напрямку життєвого шляху [3]. Сенс життя – це утворення, в якому сходяться свідомість та буття, життєві цінності та буттєві можливості їх реалізації, ідеальне як відображення ціннісної цілісності індивідуального життєпотуку та реальне як утілення смислу в різних формах майбутнього.

Чіткі уявлення сенсу як внутрішня впевненість у правильності свого життя надають особистості сил та витривалості у її соціальних випробовуваннях. Його усвідомлення допомагає правильно обрати життєвий шлях як спосіб практичної реалізації свого покликання і забезпечення цілісності самовираження. Розуміння побудови навколишнього світу, осягнення сфер і форм людського життя відповідно до ціннісних орієнтацій зумовлює здатність людини адекватно осмислити своє становище у світі, обрати життєву стратегію, віднайти сенс життя. Саме так суб'єкт творить свою ковітальність власними зусиллями.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується стаття. Нами описуються результати діагностичного обстеження особливостей усвідомлення молодшими школярами ціннісних вимірів людського життя і свого зокрема, обґрунтовується вікова специфіка досліджуваного феномена, здійснюється аналіз гендерних відмінностей у структурі ціннісних орієнтацій дітей.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). На основі теоретичного аналізу праць зарубіжних та вітчизняних психологів і результатів діагностичного обстеження виявити особливості розиткового перебігу ціннісно-сислової сфери у другій половині дитинства.

Виклад основного матеріалу з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Можливості оволодівати цінностями, нормами, способами діяльності, спілкування, еталонами і критеріями оцінювання та самооцінювання у зв'язку із опануванням особистістю людською культурою забезпечують набуття способів і форм самосвідомості (спроможності оцінити себе, сформулювати ставлення до себе, до свого життя загалом). Епіцентром свідомості і самосвідомості стає "Я", що постає як спостерігач, діяч, а відтак є джерелом усвідомлення себе як творця й автора власного життя. Глибоке пізнання зовнішнього світу особистістю забезпечує світоглядне його осмислення, допомагає усвідомити особисту приналежність до людської культури, виробити стиль діяльності та поведінки, а також життя у цілому.

Пізнавальний розвиток особистості, без сумніву, є надзвичайно важливим аспектом онтогенезу. Однак її гармонійне становлення неможливе без емоційного ставлення до навколишнього світу відповідно до цінностей, ідеалів, норм суспільства. У зв'язку з цим Л. Обухова пише, що "...саме тоді, коли процеси орієнтації в оточуючій дійсності починають визначатися суспільно виробленими способами її аналізу, еталонами та нормами, маємо справу з особистістю" [7, с. 15].

На етапі дошкільного дитинства лінія пізнавального розвитку, суспільне за своїм змістом ставлення до дійсності зумовлюють становлення так званого "первинного складу" його особистості (О.М. Леонт'єв). Суть його полягає у виникненні перших етичних, естетичних інстанцій, переважанні обдуманих дій над імпульсивними. Образ, який орієнтує поведінку, існує спочатку в конкретній наочній формі. Згодом він набуває все більш узагальненого змісту у формі правила чи норми, на основі чого виникає довільна поведінка. З одного боку, дитина прагне до здійснення суспільно значних та оцінюваних діянь, але з іншого – усвідомлює своє обмежене положення у системі взаємин з дорослими та обмаль власних можливостей.

Вступ до школи дозволяє незрілій особистості вийти за межі дитячого способу життя,

перейти до виконання суспільно значущої учбової діяльності. Свідоме сприйняття суспільних ідеалів і вимог, добровільне виконання етичних норм та принципів як внутрішніх мотивів поведінки є змістом моральної свідомості дитини початкової школи, яка організується як форма усвідомлення змісту, передумов і цілей своєї повсякденної практики. Її моральний розвиток розгортається на основі оволодіння моральними знаннями і досвідом емоційного переживання актуальних взаємин у вчинкових діях та спілкуванні. Дослідники зазначають, що важливим моментом у розвитку моральної свідомості молодшого школяра є вироблення в нього здатності враховувати мотиви поведінки іншої людини при аналізі та оцінці своїх вчинків [1; 2; 4].

Внаслідок диференціації зовнішнього і внутрішнього життя у цей віковий період з'являється сислова орієнтувальна основа вчинку, його оцінка з погляду результатів і наслідків, місця у системі взаємин з навколишніми та переживання з приводу можливих змін цих взаємин [2]. Як зазначав Л.С. Виготський, на розвиток самооцінки, рівня домагань молодшого школяра впливають узагальнені ним переживання. Вони утворюють стійкі афективні комплекси, фіксуються у структурі особистості, а якщо підкріплюються оцінками інших, відповідними подіями як ланцюгом невдач чи успіхів у навчанні, спілкуванні, то зумовлюють почуття неповноцінності або ж значущості, компетентності. Тепер переживання дитини набувають для неї нового смислу, між ними налагоджується зв'язок, і далі, внаслідок такого ускладнення емоційно-мотиваційної сфери, виникає суто внутрішня лінія життя. Завдяки цьому урєальнена особистість "... усе більше орієнтує свою поведінку не лише на зовнішні вимоги та правила, а й на власні бажання, прагнення, смисли" [4, с. 52].

Важливо підкреслити, що у школі учень-початківець не лише опановує інформацію, але й її оцінку вчителем, виробляючи своє емоційне ставлення до довкілля через зовнішнє наслідування або образне внутрішнє проникнення у сутність явища. Чим більше дізнається він про світ, тим більш різнобічними і складними стають його почуття [5]. Молодший школяр вчиться емоційно-ціннісному ставленню до світу крізь систему суспільно прийнятих моральних критеріїв [1].

Прийшовши до школи, дитина переважно орієнтується на цінності та домагання батьків,

але згодом починає керуватися результатами своєї активності, реальною успішністю і статусом у групі ровесників. Завдяки співвіднесенню мотивів та дій відбувається організація цінностей у її свідомості, на які вона спирається у своїх діяннях, спрямованих на задоволення потреб. Ближче до підліткового віку відбувається становлення стійкого ядра ціннісних орієнтацій, підпорядкування йому окреслених прагнень дитини. На цій основі є підстави стверджувати, що новий спосіб життя, пов'язаний зі школою, зумовлює збагачення та переоцінку цінностей, змінює її ставлення до світу загалом.

Розвиток самосвідомості молодшого школяра, безперечно, пов'язаний із пізнанням свого внутрішнього світу як значущого, розгортанням можливостей удосконалювати себе, набувати якостей самоорганізованої особистості. Інструментом цього розвитку є *рефлексія*, спрямована на осмислення власних дій, внутрішніх станів, переживань, їхній аналіз. Рефлексивна свідомість не лише дає дитині достовірну інформацію про себе, а й допомагає виробити позитивну Я-концепцію для реалізації можливостей, розкриття позитивів своєї індивідуальності. Експериментальні дослідження функціонування рефлексії у моральній сфері молодших школярів виявили, що останні істотно відрізняються за рівнем сформованості оцінки й самооцінки моральних якостей особистості. Одні користуються великою кількістю оцінювальних критеріїв, уміють їх узагальнювати, виявляють високий рівень рефлексії, інші керуються суб'єктивними оцінками, котрі не узагальнюються належним чином [8].

Важливими для нас є висновки вчених про те, що все більш активними стають так звані емоції самосвідомості – почуття провини, сорому. В цей період також активно розвиваються такі соціальні емоції, як самолюбність, почуття відповідальності та довіри до людей, здатність співпереживати, тому дитина може мотивувати свою поведінку почуттям обов'язку, альтруїстичними настановами тощо [9].

Наприкінці молодшого шкільного віку, тобто на початку підліткового, виникає здатність різнобічно аналізувати соціальні ситуації, вміння подивитися на вчинок з різних точок зору, завдяки чому досягається більш повне й об'єктивне розуміння моральних явищ. Усвідомлення змісту та соціальної значущості моральних норм у регуляції взаємин між людьми, вироблення особистісного ставлення до них дозволяє ви-

пускнику початкової школи здійснювати самостійний моральний вибір у конфліктних ситуаціях, диференціювати суспільну відповідальність [9].

Згідно з підходом В. Мухіної, самосвідомість є деякою психологічною єдністю, вираженою у різних аспектах. При цьому усвідомлення дитиною себе відбувається через присвоєння суспільно значущих цінностей, привласнення соціальних нормативів і настановлень. У період початкового навчання найінтенсивніше формуються такі ланки самосвідомості, як потреба у визнанні, усвідомлення прав та обов'язків, прийняття себе у просторі і часі. Школяр починає цінувати доброзичливе ставлення до себе навколишніх. Ціннісні орієнтації на ім'я та прізвище стають нормою життя, забезпечують почуття власної гідності, закріплюють упевненість у собі, підтримують особисті домагання, зумовлюють ціннісне ставлення до себе. Оскільки шкільне навчання вимагає від дитини багато зусиль, спрямованих на оволодіння тілом, то для її самосвідомості виразні особливості обличчя і тілесна експресія мають велике значення, визначають її рухову активність, стиль фізичної динаміки [5].

Ціннісні орієнтації на себе як на предстваника чоловічої чи жіночої статі визначають формування статевої самосвідомості дитини [11]. Т.М. Титаренко зазначає, що стать як фундаментальна особистісна характеристика спричинює весь її життєвий шлях, є першою категорією, в межах якої вона усвідомлює себе, своє "Я". Під час переживання кризи шести-семи років незворотність статевої належності стає у свідомості дитини неминучою, відбувається остаточна статева ідентифікація, розгортається процес статевої диференціації у цінностях, способах діяльної поведінки, формах спілкування тощо. Якщо на ранніх стадіях формування психологічної статі провідну роль відіграють процеси ідентифікації, переживання дитиною своєї тотожності з дорослим однією з нею статі, то у молодшому шкільному віці вирішального значення набувають механізми статевої типізації, які залежать від формування звичок, привласнення взірців поведінки, позитивних прикладів захоплення чи покарання.

Нові ціннісні орієнтації й пріоритети, якими наповнюється самосвідомість молодшого школяра, мають закріплюватися реальними вчинками, його повсякденною відповідальною поведінкою [11]. Завдяки формуванню довіль-

ності психічних процесів, внутрішнього плану дій, рефлексії власної активності мотиви все більше визначаються свідомо поставленою метою, утвердженням себе серед дорослих та ровесників. *Модель життя дорослого* є для дитини ідеалом її майбутніх можливостей, чинником власного самостійного зреалізування. Водночас вона потребує певного контролю і позитивної оцінки з боку старших. Завдання дорослого – допомагати дитині осмислювати, обдумувати раціональність своєї поведінки до здійснення конкретних учинкових дій, підтримувати певний її стиль уможливлення своїм емоційно-оцінковим ставленням.

Згідно з концепцією Д. Фельдштейна, у молодшому шкільному віці дитина прагне зрозуміти себе, своє “Я”, тому, поряд із внутрішньою, активно формується позиція “Я у суспільстві”. Її утвердження пов’язане із предметно-практичною стороною діяльності, освоєнням школярем соціального досвіду способів поведіння з предметами, знаряддями при оцінці своїх дій, рефлексії поведінки. У позиції даного типу реалізується потреба особистості у долученні до суспільства, прагнення бути як інші, утвердитися і самореалізуватися у найближчому соціумі. Дитина орієнтується на суспільні функції людей, норми їхньої поведінки і смисли діяльності. Цей період становлення особистості автор пов’язує з усвідомленням свого місця у системі суспільних взаємин, появою в неї творчого ставлення до об’єктивної дійсності [12]. Саме між 9 і 10 роками починається новий рівень соціального розвитку, коли дитина не лише усвідомлює себе об’єктом, а й має потребу реалізуватися як суб’єкт, випробовує себе у різних видах діяльності, намагається вийти за межі дитячого способу життя, активно долучаючись до соціального світу не лише на рівні розуміння, а й перетворення, самоствердження.

Отже, на етапі початкового навчання закладаються сприятливі як зовнішні, так і внутрішні умови для активного опанування дитиною законами соціуму, насичення її життєвого світу смислами та цінностями, тобто для набуття нею певного рівня свідомості та самосвідомості, потрібних для доцільного на даному віковому етапі самовизначення, адекватної організації власного повсякдення.

У процесі нашого експериментального пошуку важливим інструментом для вивчення проблеми моральної організації життя молодших школярів слугував метод *індивідуальної*

бесіди. Наша увага спрямовувалась на вивчення характеру усвідомлення дітьми ціннісних вимірів людського життя загалом і власного – зокрема. Враховувалося те, що важливою стороною особистісного зростання є спосіб усвідомлення дитиною себе носієм морально-духовної активності, здатним оцінити власні моральні дії та їхні результати для себе та інших людей. Також актуальними для нас стали узагальнення В.О. Татенка стосовно того, що особистість проявляє себе як суб’єкт життєдіяльності і саморозвитку в тому випадку, коли виділяє момент ціннісно-цільового ставлення до своєї психіки, що веде до усвідомлення себе метою та засобом власного розвитку. Для з’ясування цих моментів дітям пропонувалося відповісти на запитання тематичної бесіди “*Цінності твого життя*”. Експериментом було охоплено 102 обстежуваних (50 другокласників – 31 хлопчик і 19 дівчаток, та 52 четвертокласників – 25 хлопчиків і 27 дівчаток) ЗОШ I–III ступенів №10 м. Тернополя. Оскільки за своїм кількісним складом віковій групі дещо відрізнялися (більше хлопчиків, аніж дівчаток), то у ході обробки даних кожну віково-статеву групу було прийнято за 100%, що дозволило порівнювати дані, визначати схоже та відмінне в орієнтаціях кожної вікової і статевої груп.

У результаті індивідуального опитування нами було отримано 400 відповідей, що дозволило з певною достовірністю відстежити вікові та статеві орієнтири юної особистості у ціннісному просторі власного життя. Аналіз емпіричних даних, одержаних завдяки цьому методу, дав змогу деталізувати, конкретизувати особливості визначення молодшими школярами змісту людського життя та ролі у ньому духовних і матеріальних цінностей.

Якісний аналіз поданих у *таблиці* даних уможливив характеристику усвідомлення молодшими школярами ціннісних вимірів людського і власного життя. Переважна більшість їх (94%) відповіли на досить складні для них запитання світоглядного характеру.

Одержані нами дані підтверджують висновки фахівців з вікової психології про те, що різні сфери дійсності у свідомості дітей зазначеного віку представлені узагальнено, у сукупності зв’язків та відношень, що дозволяє їй виділяти з них значущі для себе в контексті ситуаційного перебігу життя, зрозуміти своє місце у соціумі, бути суб’єктом пізнання та самопізнання. Цю інтегративну функцію, як

Таблиця

Характеристика відповідей молодших школярів ЗОШ I-III ступенів №10 м. Тернополя на питання бесіди “Цінності твого життя” (вибірка – 102 особи)

Параметри оцінок	Варіанти оцінок кожного параметра	Кількість обстежуваних за статтю та віком (років)			
		Хлопчиків		Дівчаток	
		7–8	9–10	7–8	9–10
Для чого живе людина?	Щоб творити добро, любити, допомагати всім (50%)	17	11	8	14
	Щоб творити світ, для щастя, віри у Бога, продовжити рід, щоб було життя (15%)	2	7	1	5
	Щоб бути розумним, умілим, кимось стати, прославитися (15%)	4	5	3	3
	Створити сім'ю, народити дітей, заробляти гроші (15%)	5	2	5	3
	Щоб веселитися, заради задоволення, не знаю (5%)	3	0	2	0
Для чого я живу?	Щоб вирости, стати дорослим (незалежним, сміливим, турботливою, охайною тощо) (50%)	19	5	13	13
	Щоб слухатись дорослих, на радість батькам, друзям, щоб рід наш продовжити (20%)	6	3	6	5
	Щоб творити добро; жити для суспільства, служити Богу, повернутися до віри (10%)	1	5	1	3
	Щоб стати розумним, отримати професію, стати чемпіоном (10%)	1	5	1	3
	Народила мама і живу, бо так хочеться, не знаю тощо (10%)	4	1	4	1
Найдорожче у житті	Мої рідні, друзі (40%)	15	7	10	8
	Моє життя, душа, самоповага (20%)	4	7	1	8
	Багато знати, вміти (добре писати контрольні тощо) (15%)	4	5	3	3
	Розваги, речі, тварини тощо (15%)	6	2	4	3
	Батьківщина, мій народ (10%)	2	4	1	3
Задоволеність життям	Задоволений в основному, інколи ні (65%)	24	14	11	16
	Задоволений (20%)	6	4	7	3
	Незадоволений більшою мірою, аніж задоволений (10%)	1	5	1	3
	Незадоволений (5%)	0	2	0	3

продемонстрували емпіричні результати, виконує процес усвідомлення цінностей ковітального повсякдення.

Відповіді на запитання “Для чого живе людина?” за змістом умовно можна поділити на такі основні групи: філософського, морально-духовного чи матеріально-прагматичного спрямування, а також сфера індивідуальних досягнень. 15 % міркувань дітей філософського зорієнтування (служити Богу, народу, продовжити життя тощо) підтверджують дещо несподівану їх обізнаність і здатність охоплювати досить широкий контекст життя. Водночас це засвідчує, що діти володіють словесним інструментарієм для позначення суспільних феноменів високого рівня узагальнення, спроможні асимілювати, інтегрувати шкільний матеріал, доступний інформаційний простір загалом у такому напрямку. Зазначене аргументує правомірність постановки запитань такого характеру перед молодшими школярами.

Відрадно, що твердження матеріально-прагматичного (наприклад, найдорожчим у житті вважають конкретні речі, покупки, розваги тощо) спрямування також становили лише 15 % від загальної кількості. Вони вказують більшою мірою на “дитячість”, інфантильність їхніх авторів. Приблизно у такому ж відсотку відповідей сенс життя трактувався дітьми як прагнення до індивідуальних досягнень, а саме: набуття майстерності у різних видах діяльності, влади тощо, що ілюструє радше зумовлену вихованням у сім'ї орієнтованість буденності на його “матеріальний” результат, життєві блага, котрі природно потребують докладання значно більших зусиль самої дитини, прагнення до визнання її соціумом.

Найтипівіші відповіді (близько 50 %) про розуміння учнями початкової школи змісту життя були морально-духовного характеру (набути тих чи інших моральних якостей, піклуватися про інших). Це, на наш погляд,

підтверджує їх орієнтованість на сферу соціальних взаємостосунків. Розуміння смислу трактується обстежуваними не тільки у контексті правил практичної організації повсякдення та опанування соціальних ролей, статусів, а і як налагодження гармонії зі світом, життя на благо інших тощо. Це також свідчить про щирість, віру молодших школярів у вищі людські цінності, а відтак усвідомлення ними потреби підпорядковувати їм людське життя.

Що ж стосується гендерних відмінностей, то у відповідях хлопчиків більшою мірою простежується спрямованість на індивідуальні досягнення, справи, результати, тоді як дівчатка схильні орієнтуватися на допомогу іншим, реалізовувати свій потенціал у довіллі. Загалом усі висвітлювали те, що становить суть саме дорослого життя. З однаковою частотою у хлопчиків і дівчаток-першокласниць фігурують відповіді “не знаю”. Показовим, на наш погляд, видається і той факт, що жодна дитина під часі бесіди не зазначила, що не розуміє запитання, то й сумніви радше мали місце при формулюванні відповідей. Тому хвилювання незначної частини обстежуваних були пов’язані більшою мірою зі страхом дати відповіді, не очікувані значущим дорослим.

Наступне запитання бесіди “Для чого я живу?”, на відміну від попереднього, було спрямоване на з’ясування спроможності молодшого школяра диференціювати дорослі та дитячі цінності, чітко їх розрізняти. І справді, значна частина всіх опитаних (80 %) вказала на специфічні для дитинства вартісні речі, часовий діапазон яких сягнув від зазначення важливості успішного навчання до набуття професії. Це підтверджує розуміння ними дитинства як важливого етапу для більш кількісного “нароцування” своїх можливостей, яке поступово переходить у “якісні” показники – бази для втілення смислу власного життя. Отож для більшості дітей указанного віку очевидним є факт розуміння ними обмеженості своїх можливостей, а відтак – і місця у соціумі, здебільшого адекватного усвідомлення поставлених дорослими завдань (вчитися, слухатися тощо). Інакше кажучи, сенс життя тут підміняється засобами його досягнення.

У 10% відповідей досить точно конкретизоване розуміння дітьми принципу наступності поколінь, продовження традицій сім’ї, народу, життя для суспільства загалом (відповіді на кшталт “живу, щоб продовжити рід”, “творити добро”, “на радість батькам”). Отже, у свідо-

мості, хоча і незначної кількості, дітей усе ж орієнтир життя наявний як такий, що співвіднесений із сенсом людського повсякдення взагалі і домірно реалізується у будь-якому віковому періоді. Дещо неочікуваним є факт, що у даній групі виявився семирічний учень початкової школи, що вказує на індивідуально-психологічне зумовлення здатності дітей орієнтуватися у таких складних питаннях, а не лише на вікове спричинення розвитку.

Щодо відмінностей у пріоритетах, то хлопчики частіше підкреслювали значущість сили, обізнаності, вправності, а дівчатка – чемності, турботливості, охайності. Вказані особливості підтверджують описані у вітчизняній та зарубіжній літературі тенденції в набутті ціннісних орієнтацій представниками різних статевих груп, що, згідно з нашими висновками, вже проявляються і на етапі молодшого шкільного віку [6].

Відповіді на третє питання “Найдорожче у житті” – уможливили визначення пріоритетних цінностей дітей молодшого шкільного віку. Для багатьох (40%) такою виявилася сім’я, насамперед батько та мати, що підтвердило адекватне відображення у внутрішньому світі дітей об’єктивно важливого значення близьких рідних для повноцінного перебігу їхнього повсякдення. Виокремилась також група обстежуваних (30%), котрі найціннішими для себе вважають Батьківщину, Бога, своє життя. Найбільш наближеними до ідеальних могли б бути відповіді: “моє життя, мої можливості задля Батьківщини ...”. Проте навіть це констатує здатність молодших школярів на високому рівні осмислювати буття в контексті загальнолюдських пріоритетів.

Для 10% дітей найдорожчими у житті є знання, вміння, досягнення в навчальній діяльності, які сприяють самореалізації на даному віковому етапі. Специфічно дитячі цінності (домашні тварини, розваги, дорогі речі) виявилися притаманними лише 5% дітей. Отже, такий розподіл відповідей обстежуваних відображає чітке розмежування матеріальних та духовних цінностей у їхній свідомості та орієнтацію в основному на останні у форматі поставлених запитань світоглядного характеру.

Рефлексія молодших школярів задоволеності свого життя дала змогу отримати інформацію про їхню здатність виробляти певне оцінювальне ставлення до нього. П’ята частина респондентів ствердно відповіли на дане запитання, що вказує на досить обмежені можливості дітей указанного віку виробляти

диференційовані оцінки різних аспектів свого повсякдення. Близько 15% більшою мірою ним не задоволені, водночас переважна частина цих школярів висловила оптимістичні сподівання з цього приводу. Основними мотивами незадоволеності є такі ситуаційні чинники, як низька успішність у навчанні, коли не вдається здійснити задумане; образи однолітків; суворі дисциплінарні заходи батьків, їхня неухважність. 65% дітей оцінюють задоволеність своїм життям як посередню, що підтверджує їх спроможність аналізувати власні переживання, диференціювати життєві позиції та явища, обдумувати причини приємних та неприємних вражень від подій.

Одержані нами під час опитування дані дають підстави для висновків про те, що на етапі початкової школи діти здатні виробляти конкретні, обґрунтовані оцінки життєвих подій і сприймати себе у їх контексті на основі освоєної системи цінностей, звичних очікувань стосовно себе від найближчого оточення. Ця здатність ілюструє також динаміку їхнього ціннісного самоствавлення, адже усвідомлене ставлення до сфер свого буття, сторін дійсності, зумовлює ціннісне відображення, виділення та усвідомлення дитиною себе, власного "Я". За таких умов цінності суспільної практики акумулюються, долучаються до життєвої практики суб'єкта у поєднанні з його істинними потребами, здібностями. Як зазначає Н. Непомняща, набуття цінностей, їх переживання актуалізують пошук дитиною самої себе, оскільки єдність цінностей закріплює цілісність та самототожність особистості, визначає її моральний стрижень. У будь-якому разі система ціннісних орієнтацій – це центральна ланка її свідомості, що регулює ставлення до світу і до самої себе, постає основою вибору засобів і цілей діяльності [6; 14].

Оволодіння дитиною уявленнями про загальне та цінне крізь формат життєвого досвіду, осмислення на цій основі своєї особистісної *нормативної системи* сприяє тому, що вона не копіює норму, а свідомо до неї ставиться, діє на основі особистої відповідальності як пред'явлення вимог до самої себе. Таким чином через усвідомлення, привласнення соціального досвіду (норм, ролей, настановлень, ціннісних орієнтацій тощо) пролягає шлях до його реалізації, становлення *життєвої позиції* дитини як розуміння нею свого положення і призначення у суспільстві.

ВИСНОВКИ

1. Ціннісні орієнтації як феномен самосвідомості у процесі розвитку особистості перетворюється зі змісту свідомості у зміст власного життя.

2. Молодші школярі досить повно сприймають буття в контексті загальнолюдських пріоритетів, розмежовують матеріальні та духовні цінності, орієнтуючись переважно на останні; їхні найбільш типові міркування про життєве призначення мають морально-духовний характер (близько 50 %), їх цікавить сфера конкретних соціальних взаємодій.

3. У термінальних цінностях хлопчиків більшою мірою простежується спрямованість на індивідуальні досягнення, дитячі справи, результати, тоді як дівчатка схильні орієнтуватися на допомогу іншим, реалізовувати таким чином свій потенціал у найближчому докільлі. Стосовно відмінностей в інструментальних цінностях, то хлопчики частіше вказують на значущість сили, обізнаності, вправності, а дівчатка – чемності, турботливості, охайності.

1. Бех І.Д. Виховання в особистісному вимірі / І.Д. Бех // Мистецтво життєтворчості особистості: у 2 ч. – К., 1997. – Ч. 2 : Життєтворчий потенціал нової школи. – С. 55–96.

2. Божович Л.И. Этапы формирования личности в онтогенезе / Л.И. Божович // Вопросы психологии. – 1978. – № 4. – С. 23–35.

3. Жизнь как творчество / Отв. ред. Л.В. Сохань, В.А. Тихонович. – К. : Наук. думка, 1985. – 304 с.

4. Кононко Е.Л. Я сам / Е.Л. Кононко. – К. : Рад. школа, 1983. – 96 с.

5. Мухина В.С. Возрастная психология: феноменология развития, детство, отрочество : учеб. для вузов / В.С. Мухина. – 5-е изд., стереотип. – М. : Академия, 2000. – 454 с.

6. Непомнящая Н.И. Становление личности ребенка 6–7 лет / Н.И. Непомнящая. – М. : Педагогика, 1992. – 160 с.

7. Обухова Л.Ф. Детская психология : теория, факты, проблемы / Л.Ф. Обухова. – М. : Тривола, 1995. – 360 с.

8. Психологические основы формирования личности / Под ред. И.В. Дубровиной, Н.Н. Толстых. – М. : Прогресс, 1986. – 322 с.

9. Психология самосвідомості: історія, сучасний стан та перспективи дослідження / За ред. С.Д. Максименка, М.Й. Боришевського. – К. : Рута, 1999. – 126 с.

10. Рубинштейн С.Л. Самосознание личности и ее жизненный путь / С.Л. Рубинштейн // Психология личности : тексты / Под ред. Ю.Б. Гиппенрейтер, А.А. Пузыря. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1982. – С. 127–131.

11. Титаренко Т.М. Життєвий світ особистості: у межах і за межами буденності / Т.М. Титаренко. – К. :

Либідь, 2003. – 376 с.

12. Тищенко С.П. Развитие внутреннего мира ребенка / С.П. Тищенко // Воспитание детей дошкольного возраста / Под ред. Л.Н. Прокопиенко. – К.: Рад. школа, 1991. – С. 40–82.

13. Фельдштейн Д.И. Социальное развитие в пространстве-времени детства / Д.И. Фельдштейн. – М.: Флинта, 1997. – 160 с.

14. Фурман А.А. Ціннісно-орієнтаційні чинники особистісного розвитку майбутніх психологів: Автореф. дис. ... канд. психол. наук: 19.00.07. – Одеса, 2009. – 20 с.

АНОТАЦІЯ

Олексюк Вікторія Романівна.

Особливості ціннісно-смысловой сфери у другій половині дитинства.

Статтю присвячено висвітленню змісту ціннісно-моральної лінії розвитку особистості молодшого школяра, яка є основою розбудови індивідуального життя, поєднання суспільних та особистих інтересів. Зазначено, що дитина вчиться емоційно-ціннісному ставленню до навколишнього світу крізь систему суспільно прийнятих моральних критеріїв. Акцентовано увагу на тому, що учні початкової школи спроможні свідомо сприймати суспільні ідеали, добровільно виконувати моральні норми та принципи, виробляти усвідомлене ставлення до головних подій свого повсякдення. Представлено результати аналізу гендерних відмінностей у структурі ціннісних орієнтацій дітей вказаного віку.

Ключові слова: дитинство, особистість, молодший школяр, цінності, ціннісні орієнтації, зміст життя, свідомість, самосвідомість, Я-образ.

АННОТАЦИЯ

Олексюк Виктория Романовна.

Особенности ценностно-смысловой сферы во второй половине детства.

Статья посвящена исследованию содержания ценностно-нравственной линии становления личности младшего школьника, которая является основой развития индивидуальной жизни, сочетания общественных и личных интересов. Указано, что ребенок учится эмоционально-ценностному отношению к окружающему миру сквозь систему общественно принятых нравственных критериев. Акцентируется внимание на том, что ученики начальной школы способны сознательно воспринимать общественные идеалы, добровольно выполнять культурные нормы и принципы, осознанно относиться к главным событиям своей повседневности. Представлены результаты анализа гендерных различий в структуре ценностных ориентаций детей указанного возраста.

Ключевые слова: детство, личность, младший школьник, ценности, ценностные ориентации, содержание жизни, сознание, самосознание, Я-образ.

ANNOTATION

Oleksiuk Victoriya.

Peculiarities of Value-Meaning Sphere in the Second Half of Childhood.

The article is devoted to the study of the content of value-moral line of the development of a personal of pupil, which is the basis for the creation of individual life, combination of social and personal interests. It is pointed out that a child learns to value emotional attitude towards surrounding world through the system of socially accepted moral standards. The attention is paid to the fact that primary school pupils are able to consciously perceive the social ideals, voluntarily fulfill moral norms and principles, and produce a conscious attitude to the main events of his life. The results of the analysis of gender differences in the structure of values specified age children are given.

Key words: childhood, personality, junior schoolboy, values, valued orientations, sense of life, consciousness, self-consciousness, self-image.

Надійшла до редакції 4.02.2011.